

Toverud - en släkthistoria från Värmland

Av Lars Hammarén (uppdaterad 2022)

Innehållsförteckning

Catharina Persdotter och hennes familj	2
Mäster Peter Hammarén	6
Erik Larsson.....	7
Toverud och Södra Hammar.....	8
Anders Larsson tar sig namnet Hammarén.....	13
Hammarösoldater i Närke-Värmlands tremänningsregemente	15
Vem var Catharina Persdotters andre svärfar?.....	20

Förord

Att släktforska är som att lägga ett pussel, ett fascinerande sådant där man lever sig in i en annan tid och dess miljö. I den skrift jag här har arbetat med har drivkraften dels varit ett historieintresse dels lusten att gräva i arkiv för att lägga nya pusselbitar på plats. Jag har inte bara velat berätta vad som hänt utan också hur och var – i vilka källor och arkiv - man kunnat hitta uppgifterna. Min strävan har varit att arbeta källkritiskt.

Inledning

Den släkt som denna skrift handlar om härstammar från Hammarö socken i Värmland. På gården Toverud levde där Catharina Persdotter, släktens anmoder, större delen av sitt liv. Hon var – som vi kommer att se - gift två gånger och födde fyra söner varav tre tog sig namnet Hammarén efter hemorten Hammarön.

Syftet är att ta reda på vad källorna har att berätta om Catharinas familj och hennes ättlingar fram till en bit in på 1800-talet. Jag har också försökt spåra hennes båda makars ursprung. Kretsen av människor utökas därigenom så att även andra hammarösläkter i någon mån berörs¹. När man ägnar sig åt släktforskning blir man också snart medveten om sambandet mellan den lilla, privata, historien och den stora, allmänna. I viss mån kommer därför denna berättelse också att handla om ett stycke svensk historia.

Källor och litteratur

De offentliga arkiven med dess skattelängder, kyrkobokföring, militära rullor etc bildar ryggraden för denna liksom för all släktforskning. För den stora historien har jag utan några krav på fullständighet valt vissa, som jag tycker, särskilt intressanta ämnen samt litteratur om dessa (se litteraturförteckning). En viktig del utgörs av det mellanting mellan den lilla och stora historien som handlar om Värmland och Hammarö. *Hammarö – en hembygdsbok* (Hammarö köping 1957) bildar här en självklar stomme. Men jag vill också nämna den äldre boken *Hammarö och Hammaröborna* av lektorn och pastorn John Börjesson (Karlstad 1921)². Flera av släktens medlemmar träder där fram i de sockenstämmoprotokoll som författaren refererar till.

¹Inom den gren av släkten som jag själv tillhör har släktforskning pågått sedan länge. Redan 1906 upptecknades det första släktheregisteret som dock för dess äldsta delar var felaktigt. På 1930-talet bildades Föreningen släkten Hammarén som ännu finns kvar. Den är öppen för alla ättlingar till Catharina Persdotter. Släktforskning har bedrivits framför allt av kamrer Harald Hammarén som gjorde en släktutredning 1941 och efter honom komminister Alrik Hammarén, min farbror. Genom bådass efterforskningar och nedskrivna anteckningar har jag fått tillgång till ett stort material att arbeta vidare med. Utan detta hade mitt arbete förmodligen inte varit möjligt.

Kyrkobokföring med vigsel-, dop- och dödbok samt protokoll över avgifter till kyrkan finns från 1734. Tidigare årgångar försvann tyvärr någon gång vid mitten av 1700-talet. Men som alla släktforskare vet kan man komma vidare bakåt i tiden bland annat med hjälp av jordeböcker och mantalslängder samt inte minst domböcker. Protokoll för sockenstämmor finns från 1708, husförhörslängder från 1758.

Catharina Persdotter och hennes familj

Hur kan vi då veta något om Catharina Persdotters tidigare liv när kyrkobokföring saknas före 1734? Hon levde dock tillräckligt länge för att komma med i dödboken. Där meddelas att hon avled på Toverud den 14/2 1773 av "ålderdomssvårighet", 92 år gammal. Hon var alltså född 1681. I husförhörslängderna för 1758-1766 och 1770-1781 finns hon till sin död med som hustru till Johan Larsson eller Jan Larsson som han oftast kallas (namnet skrivs ömsom Jan, Jahn, Johan, Joen eller Jean). I dessa längder för Toverud finns också två andra hushåll upptagna med "ombudsmannen" Lars Hammarén respektive Erich Larsson som första namn. Det brukar oftast röra sig om barn eller nära släktingar men exakt besked om släktförhållanden får man inte i detta fall av husförhörslängden.

I den litteratur som omnämns ovan ges en del upplysningar om Catharinas närmaste anhöriga. I *Hammarö och Hammaröborna* sägs att hon var gift med nämndemannen Jan Larsson. Där omnämns också "studeranden Lars Hammarén från Toverud" som "en halvbror till komministern Anders H."³ I en mindre skrift av John Börjesson, *Ågarna till Gunnarskär*, står att läsa att komminister Anders Hammarén var bondeson från Hammarö och att han hade en halvbror Laurentius.⁴ I ett bihang uppges att Laurentius (Lars) Hammarén var född 1730 och att han var son till Jan Larsson i Tofverud och dennes hustru Catharina Persdotter. Börjesson berättar vidare att han (Lars) "... kallade sig efter inträdet vid Karlstad skola likasom brodern Anders (komminister på Hammarön 1761–81) efter hembygden Hammarén."⁵ Det stämmer visserligen att Anders och Lars var halvbröder men det förklaras inte i dessa skrifter på vilket sätt. Där sägs inget om att Catharina varit gift två gånger.

Släktforskningen var också länge utsatt för ett villospår. Harald Hammarén meddelade i sin släktutredning från 1940-talet att man utgått från ett gammalt handskrivet meddelande av en Carl Fredrik Hammarén (d. 1816) enligt vilket Jan i Toverud "varit gift två gånger och haft 2 söner, av vilka den ene tog sig namnet Hammarén och blev präst och den andre tog namnet Hammarin"⁶.

I boken Hammarö – en hembygdsbok, kapitlet *Hammarösläkter* av prästen J.H. Ramström, har man kommit en bit vidare. Om Catharina Persdotter sägs att hon var född 1681 och att hon av allt att döma varit gift två gånger, samt vidare: "Vem hon först hade äktat är icke möjligt att utröna, då äldre kyrkböcker gått förlorade". Här meddelas dock att hennes första man ska ha varit bonde och att hon med denne hade en son vid namn Anders, född 1716. Troligtvis har författaren fått denna uppgift från prästen Johan Hammarins herdaminne (biografi över präster) från 1846⁷. I detta nämns dock fortfarande inte faderns namn. Ramström skriver vidare att "Efter makens död gifte hon sig med hemmansägaren, sedermera nämndemannen Johan (Jan) Larsson, född 1711, som alltså var 30 år yngre än sin maka. Med honom fick hon vid 48 års ålder en son, Laurentius (Lars), född 1730."⁸

² Även om John Börjesson representerar ett gammaldags synsätt med värderingar som ter sig mycket ålderstigna så är boken en guldgruva för släktforskningen. Vid ett flertal tillfällen tas personer runt Catharina Persdotter upp. Denna bok är helt enkelt en guldgruva för denna släktforskning.

³ Börjesson, *Hammarö och hammaröborna*, s. 146 resp. 180.

⁴ Börjesson, *Ågarna till Gunnarskär*, s. 35.

⁵ Börjesson a.a. bihang 1 ("En Hammarösläkt med vackra anor"), s. 47.

⁶ Harald Hammarén i "Tillägg till släkteregister över släkten Hammarén från Toverud på Hammarön i Vänern (finns på Genealogiska föreningen i Stockholm). Det stämmer i och för sig att Jan i Toverud gifte om sig efter Catharinas död 1773, med Rosina Olofdotter, men detta äktenskap resulterade så vitt man vet inte i något barn.

Ett exempel på mantalslängd:

The image shows two pages of a handwritten tax roll from 1705. The left page is headed 'Hyllhärads och Arekstad Tingelags Hammarö Söderhärad'. It lists numerous farms and their owners, with columns for names, descriptions, and numerical values. The right page continues the list and includes a summary section at the bottom with signatures and the name 'Nicolaus Nylström'. The number '874' is written in the top right corner of the left page.

En ovanligt prydlig mantalslängd för Hammarö från 1705. Elva gårdar nerifrån finns Tofwerud. Capellanen på Lindenäs är skattebefriad liksom häradshövdingen på Gunnarskär. Ännu har inte kriget satt så stora spår men en och annan öde gård finns noterad.

Ett protokoll från lantmäteristyrelsen i samband med storskiftet på Toverud 1796 kan till slut tas som bevis för det rätta släktskapet mellan bröderna. Ur detta kan vi bland annat läsa:

Den 13 juni 1796 sammanträdde föreskrevne jordägare tillika med comministern Herr Olof Schönbom såsom god man för Elias Hammarén, hvarjämte sig även infunno uppå kallelse Nämndeman Jöns Ersson i Askhultet och Bonden Clas Norén från Gråberg för att som taxeringsmän denna förrättning bevista. Sedan vederb. Församlade voro, upwiste Tofweruds Jordägare en förening af den 30 sept. 1742 rörande Rågångar emellan Hemmanen Ruds och Tofweruds Inägor tillika med 1725 års charta, anförandes att emellan denna Rågång i senare tider derigenom blivit förändrad att avledne Jan Larsson i Tofwerud till Ruds dåvarande ägare afstådt en Åkerlöcka för det den senare skulle votera på den förres Styfson numera afledne Comministern Anders Hammarén vid då pågående Capellans val begärandes alltså att Rågången dess Hemman mellan efter förenämnde Handlingars utvisande måtte uppgås då de förmoda kunna återfå denna Åkerlöcka.

⁷ Det har ej gått att koppla samman Johan Hammarin med släkten Hammarén.

⁸ Hammarö – En hembygdsbok, s. 584.

Alltså, Anders och Lars var halvbröder men inte genom fadern Jan Larsson. Eftersom Anders var styvson till Jan Larsson måste Catharina ha fått honom med en annan man. Vem det var ska vi strax se. Men först bara infoga lite ytterligare information om halvbröderna. I sin släktutredning från 1940-talet meddelar Harald Hammarén att han från läroverksadjunkt Helge Tovander fått utdrag ur Fredrik Fryxells (1724-1805) *Carlstads Gymnasii Matrikel*. På sidan 50 i denna ska det stå om Anders Hammarén:

”Andreas Laurentii Hamarén, Notarius, r.t. (reste till) Upsala 1737. Präst 1742. Capellan i Hammarön 1761. Bondeson från Hammarön dödde 1781. War gift med Fröken Sara Beata Gyllenflycht”.

Namnet Andreas Laurentii visar att Anders far hette Lars. I samma skrift finns uppgifter om Lars Hammarén:

”Laurentius Johanis Hamarén. Bondeson från Tofverud på Hamarön r.t. Upsala 1749. Tullsocietetens ombudsman 1755. Slutligen Gränse Ridare och dödde 177-”.

Vi går nu till mantalslängderna för att se om man där kan få upplysning om Anders far. I dessa nämns dock vid denna tid och för Värmland (hur längderna såg ut kunde variera mellan olika delar av landet) endast brukaren som normalt var en man dvs bonden på gården. Om han delar på brukningen för hemmanet finns dock också dennes namn med (på ett hemman kunde finnas flera brukare och matlag även kallade ’rökar’). Bondens hustru finns däremot med bara i form av ett streck som visar att hon är skattskyldig. Det gäller för övrigt också barn som fyllt 15 år och andra anhöriga (ev. måg och sonhustru till bonden) samt drängar och pigor. Namnen på ev. barn under 15 år och personer över 63 år samt fattiga, sjuka (arbetsoförmögna) och ev. knektar (indelta soldater) finns inte med ens i form av ett streck. Syftet med dessa längder var bara att visa hur många arbetsföra och därmed skattskyldiga som finns i socknen. Det finns dock ett undantag vad gäller kvinnorna. När maken dött och änkan är kvar på gården står hon med som ’änkan’ + förnamnet (hon är ej skattskyldig). Och se, i mantalslängden för 1729 står för Toverud kort och gott ”änkan Catharina”. För åren dessförinnan dvs 1719 – 1728 står en Lars Andersson som brukare av gården.

Vem var då den make – dvs sannolikt Lars Andersson - som dog ifrån henne någon gång före 1728 och lämnade henne ensam med, som det ska visa sig, tre barn? Vi letar vidare och upptäcker att Anders Larsson som blev präst med namnet Hammarén finns med i det herdaminne för Karlstads stift som är sammanställt av Anders Edestam (1968). Där står att läsa att Andreas [Anders] Laurentii Hammarén (f. 1716) var son till bonden Lars Andersson i Toverud och Catharina Persdotter. I en fotnot refereras till de *Klerckerska genealogiska samlingarna* som är förvarade på KB i Stockholm⁹. I en handskrivnen notis där nämns att ”Lars Andersson drucknade på Wänern d. 22/11 1727” och att Catharina Pehrsson var född 1681 samt att hon ”kom från Wästergötland”. Obs att mantalslängderna gjordes upp på hösten året innan de skulle gälla. I detta fall hade alltså Lars Andersson kommit in i mantalslängden för 1728 vid ett tillfälle strax före druckningen.

Av mantalslängderna och ovanstående framgår alltså att Lars Andersson brukade Tofwerud (dåtida stavning) från 1719 - 27 och att han var gift (hustruns namn står som sagt inte). Alla dessa källor i form av litteratur och handskrivna meddelanden tillsammans med uppgifterna i mantalslängderna visar att Catharina Persdotter varit gift två gånger och att hennes första man – om vi ska lita på de klerckerska samlingarna – hette Lars Andersson samt att hon efter dennes död gifte om sig med Jan Larsson. Med sin första man hade hon sonen Anders, med sin andra Lars.

I kyrkobokföringen som kommer i gång 1734 anges de avlidnas ålder. Det gör att vi vet att Anders var född 1716. Alltså var Catharina och Lars Andersson gifta innan de kom till Tofwerud och de borde gå att hitta på en annan gård före dess. I kapitlet om Hammars gård ska vi återkomma till detta.

Men vi letar vidare efter officiella dokument. Testamenten anses vara mycket säkra källor och ett sådant finns från 1744. Det visar att Lars Hammaréns far var Jan Larsson. Dessutom får vi veta att hans farmor hette Kierstin Jonsdotter.

Patronymikon.

Så kallas det namnskick som användes av allmogen (och längre tillbaka även av adel och kungasläkter). Söners efternamn bildades av faderns förnamn. Flickor fick på liknande sätt efternamn efter faderns förnamn t ex Nils Anderssons dotter kommer att heta Nilsson. Denna sed övergavs under 1800-talet då faderns son-namn kom att gå i arv både till pojkar och flickor.

Till denna sed hörde också att förstfödde sonen fick farfaderns förnamn. Jan Anderssons son heter t ex Anders Jansson eftersom farfadern hette Anders.

Till rätten ingafs följande testamente lydande sålunda. Såsom jag Kierstin Joensdotter efter min Sal. mans dödel frånfälle i anseende till min höga ålderdom och bräckeliga tillstånd ej längre gitter förestå något gårdsbruk för den skull och derå afsicht har jag föranlåten varit till min kiära son Johan Larsson i Tofverud att hos honom förnöta mina öfriga dagar vid hvilket tillfälle jag med mig fördt hvad mig å boskipte och oskipta tillfallit det jag bemälte min son för dess trogna skiötsel och omvårdnad om mig till alla deklar testamenterar eller i brist av dess livslängd den gud ämnar nådeligen bespara! tillägnar jag min sonson Lars Jeansson [senare Lars Hammarén] ovannämnde hela min lilla ägendom som allenast uti löst består att densamma sig till bästa nyttia ock besittia så långt den hinner. Hvaremot jag Johan Larsson eller om jag frånföllo, jag Catharina Persdotter försäkra och utlofva att som lydige barn gå vår moder ock svärmoder tillhanda hafva all möda ock försorg ospard, för henne i alla hennes lifsdagar, samt efter dem tillbörligen skaffa henne till sitt hvilorum. Hvilken å båda sidor otwügna wilga med våra namn ock bomärken uti nedan vittnens öfvernervaro stadfästes som skiedde i Tofverud den 22 maj 1744. Kierstin Jonsdotter KJD Johan JLS Larsson Katarina KPD Pärsdotter i Tofverud. Såsom närvarande ock ombudne vittnen Abrah. Ek C:t Witte.¹⁰

(Häradsdomare var Börje Jönsson i Torp. Övriga nämndemän representerande Hammarö: Nils Jonsson i Rud, Börje Larsson i Tye, Lars Nilsson i Tvärhult)

Enligt död och begravningsboken för 1746 dog ”Enk. Kierstin i Tofwerud 80 åhr” Alltså var hon född 1666.

Av domboken för Carlstads tingslag av den 19/3 1742 ser vi vidare att Anders Hammarén fick ut sitt arv redan omkring 1740:

Bifogas till följande qvittobref: Jag undertecknad tillstår mig hava bekommit av min styvfar Jean Larsson i Tofverud, det mig darsammastädes efter mina kära föräldrar tillfallande arv både uti löst och fast, så att jag – utom hans wahnliga godhet ingenting har att fordra, som verifieras av Christinehamn d 27 aug 1740 [undertecknat] Anders Hammarén. Uppå min stuffaders vidare begiäran uppföres i penningar whad jag af honom undfådt till 210 daler och 15/smt. Tofwerud d 19 Marti 1742 (Kvittot intygat av Riselius).¹¹

⁹ Samlingarna skapades av Carl Ulrik af Klercker (1778-1828). I övrigt bygger uppgifterna också på ett äldre herdaminne (1845-48) av prästen Johan Hammarin.

¹⁰ Karlstad häradsrätt A1a:10 27 jan. 1747 § 17

¹¹ Karlstads häradsrätt A1a:8, mars 1742 § 28.

Mäster Peter Hammarén

En tänkbar tredje son till Catharina Persdotter är Mäster Peter Hammarén från Filipstad. Han förekommer första gången i Filipstads kyrkoböcker år 1745 ”då han kyrkoskrevs som gesäll hos sin blivande svärfader, sämskmakare Olof Silvius. Han var född 1719 men inte i Filipstad. Födelseförsamlingen framgår inte då inflyttningslängder saknas för hela 1700-talet. Hammaréns maka hette Kajsa Silvia, (f. 1732). Mäster Peter Hammarén var far till sämskmakaren Anders Hammarén, född 1756 i Filipstad, och denne i sin tur var far till sämskmakaren Nils Hammarén, född 18/10 i Filipstad”.

Det kan tilläggas att det också framkommit att Peter Hammarén först en tid verkade i Karlstad – redan då som gesäll under Silvius - i det kvarter där som fortfarande genom gatunamn bär vittnesbörd om garveriverksamhet.

Länge gick det inte att bevisa denna 'hantverkargrens' släktskap med Toverudsfamiljen. Vad som dock starkt indikerade att så är fallet är att man ställer upp som faddrar för varandra. Ett första tillfälle är då soldaten Peter Löfnäs och hustrun Stinas barn i Stenbäcken döptes 8/1 1751. Stenbäcken var soldattorpet under Toverud. Faddrar var: Hr Lars Hammarén, Mstr Peter Hammarén, Johan Larsson i Toverud och Cajsa Sylvia (Mäster Peters hustru).

Långt senare, när sämskmakaren Nils Hammaréns barn döps den 3 juli 1811, är såväl Lars Fredrik Hammarén (f. 1756 och äldste son till ombudsmannen Lars Hammarén i Toverud) som dennes son Anders Hammarén (f. 1784) faddrar. Dessa två Hammarénare har vid denna tid flyttat till Filipstad som intressenter i bland annat gruvnäringen (dit kommer för övrigt också senare Anders Hammaréns bror prästen Lars Daniel Hammarén f. 1782).

Till slut hittar vi också ett bevis för att Peter Hammarén var Catharinas andre son med Lars Andersson. I domboken för Carlstads tingslag år 1783 ang. bouppteckning efter Catharina Månsdotter i Tofwerud läser vi:

År 1783 juni 10 upprättades bouppteckning efter Catharina Månsdotter i Tofwerud. Nu en [?] för dess efterlämnade käre man Eric Larsson o tvenne myndiga barn: son Lars därstädes och dotter Catharina gift o boende uti Västra Tye $1/6=6/11+4/18+8/108+6/104+2/108=1/2$ av $1/3$ hemmanet Tofwerud, varaf som arf bekommet efter fadern Lars Andersson $2/27$ efter helt räknat och efter modern Catharina Pärsdotter $1/18$ del, så och som börd [?] kjøpt av brodern sämskmakaren Petter Hammarén i Filipstad, hälften i $1/18$ – del, vilket tillsammans upptages till en summa av 300 kr smt/50 specie.¹²

Här hittar vi alltså för första gången namnet Lars Andersson som fadern i ett officiellt dokument. Och det som make till Catharina Persdotter och far till två av hennes söner! Det som stod i de klerckerska samlingarna om Lars Andersson har alltså visat sig vara sant. Kanske stärker det också påståendet att Catharina skulle ha kommit från Västergötland.

Från Mäster Peter härstammar en stor del av släkten. Två av barnen till hans sonson Per Johan Hamrén (1829-1908) emigrerade till USA. Från dem härstammar nu kanske uppemot ett hundratal personer i USA (?) Några har fortfarande släktnamnet i form av Hamrin.

¹² Karlstads häradsrätts Bou Reg:1 1783:1175.

Erik Larsson

Catharinas tredje son var ”Eric Larsson i Tofwerud” som han kallas i husförhörslängden 1758–1769 där han står som brukare av eget hushåll. Han gifte sig första gången den 24 juni 1745 med Britta Börjesdotter i Torp som 1746 födde dottern Catharina. Britta dog dock 13/1 1751 endast 31 år gammal. I dödboken kan man läsa: ”dödde på Barnsäng inne”. Eric Larsson gifte sig andra gången (29/12 1751) med Catharina Månsdotter. I detta äktenskap föddes två söner varav en dog som spädbarn (”af frosten”?) Den äldste sonen hette Lars Ersson Enligt patrynomikonregeln: förnamnet efter farfadern och efternamnet efter fadern.

Att Erics föräldrar var Lars Andersson och Catharina Persdotter framgår enklast av nyss nämnda bouppteckning. Men det kan vara av intresse att även här peka på uppgifterna om faddrar. För sonen Lars f. 20/7 1753 (i Torp) ställde bland annat studerande Lars Hammarén och dennes hustru mad. Stina Caisa Loftman upp och vid dopet av andre sonen, Jean (f. 22/11 död redan 10 jan. 1764, se ovan) var bland annat följande faddrar: Jan Larsson i Toverud, Lars Larsson och dennes hustru Ingrid i Gråberg (Lars Larsson var som vi kommer att se troligen en bror till Jan L) samt svägerskan Sara Beata Gyllenflycht. Dopet förrättades ”hemma hos comminestern” dvs Anders Hammarén. Tydligare kan inte släktsambandet bli.

Erik Larsson med familj hade nu för övrigt återvänt till Toverud.

Han tog sig inte namnet Hammarén, säkert för att han till skillnad från sina bröder fortsatte som bonde och därför använde det traditionella namnskicket bland allmogebefolkningen. På Toverud levde han till 1788 och från honom härstammar de flesta av Catharina Persdotters ättlingar.

Sonen Lars Eriksson (eller Ersson) som var nämndeman blev i slutet av 1700-talet genom delning ägare av Toverud (tillsammans med Lars Hammaréns andre son, Elias Larsson Hammarén). Lars Erikssons barn i sitt gifte med Kajsa Hansdotter (1755–1809) har gett upphov till den klart största andelen ättlingar till Catharina Persdotter. I den grenen finns flera nämndemän t ex L G Larsson vars dotter Hulda Larsson gift med Emil Linder (1867–1954) som var kantor och skollärare m.m. Han renskrev för hand Hammarö protokollsbok 1708–1809.

Låt oss sammanfatta: 1) Lars Hammarén var son till Jan Larsson (Kjerstin Jonsdotters testamente). Eftersom Jan knappast kan ha varit gift tidigare bör Lars mor ha varit Catharina Persdotter. 2) Jan Larsson, Catharina Persdotters man i sitt andra gifte, var styvfar till Anders Hammarén (Lantmäteristyrelsens protokoll). Catharina hade alltså fått Anders i ett tidigare förhållande. 3) Anders och Lars Hammarén var halvbröder. All litteratur (herdaminnen och de klerckerska samlingarna) tillsammans med kyrkobokföring och mantalslängder samt bouppteckningen för Catharina Månsdotter – visar att Anders far hette Lars Andersson.¹

Allt detta bestyrks ytterligare av det faktum att Jan L och Catharina P förekommer som faddrar vid en rad dop för deras barnbarn. Anders far, alltså Lars Andersson, är dock fortfarande något diffus för oss. Han kom sannolikt från någon annan gård i socknen. Vilken det var ska vi strax ta itu med!

Ett tvärsnitt av Sverige

Att Catharina Persdotters fyra söner alla kom att välja olika vägar gör att det känns extra stimulerande att i en släkthistorisk studie försöka spegla utvecklingen i landet i stort. Anders blev präst och kom dessutom att gifta in sig i socknens enda adelssläkt. Peter blev sämskmakare

Denna gravsten eller pelare på Filipstads kyrkogård är troligen den äldsta bevarade för släkten. Det är troligen en familjegrav skapad vid kommissarien och kronolänsmannen Lars Fredrik Hammaréns död (1820).

¹ Efter att detta skrivits har jag hittat en originalkälla vari det fastslås att Lars Andersson var far även till Anders Larsson/Hammarén, f 1716. I ett domboksprotokoll från 1737 sägs nämligen att avlidne ”dannemannen Lars Anderssons i Tofwerud och Hammarö sockn, Barn studenten Anders Hamren, Pär och Erick Larssöner med dess moder hustru Catharina Persdotter, anhålla om skatt och skötningsbref uppå tredingshemmanet Tofwerud”.

och kom att ingå i hantverkarskrået. Erik fortsatte som bonde precis som hans förfäder. Lars, halvbroder till de tre förra blev ”manufakturombudsman” och tulltjänsteman (gränsridare) samt ”borgare i Karlstad”. Han torde väl annars höra till den allt viktigare grupp av s k ”ofrälse ståndspersoner” (bland annat statstjänstemän utan adlig härkomst) som är ett så typiskt drag i utvecklingen under detta århundrade. Till dessa bröder ska vi återkomma men innan vi går vidare ska vi se tillbaka på Toverud runt sekelskiftet 1700.

Toverud och Södra Hammar

Beträffande Catharina Persdotters bakgrund vet vi som väl redan framgått väldigt lite. Om det stämmer som det hävdas i de Klerckerska samlingarna att hon kom från Västergötland så är det nog väldigt svårt att komma vidare. Men att ”komma från Västergötland” kan kanske ha olika innebörd. Kanske Catharina i sin ungdom trots allt har anknytning både till Hammarö och någonstans i Västergötland. Varje uppslag – även om det inte finns mycket att ta på - kan vara värt att nysta i¹³.

Hur som helst kan vi konstruera ett sannolikt scenario för de närmaste åren före flytten till Toverud. Vi måste då först ge en historisk bakgrund om Hammarös gårdar.

Frälse- krono- och skattejord

Fördelningen i Hammarö socken på de olika slagen av jordägande följde i stort sett det som gällde för riket som helhet. Kung Magnus Eriksson (1316-74) ägde omkring hälften av Hammarös gårdar. En bit in på 1400-talet tog kyrkan (Skara domkapitel) över en stor del av Hammarögårdarna. Här liksom på andra håll i Sverige var kyrkan under medeltiden en stor jordägare. Genom reformationen under Gustav Vasas tid övergick en stor del av jorden till kronan – bönderna blev kronobönder.

Under drottning Kristina skedde överallt i Sverige stora förläningar eller donationer till adelsmän, så var fallet även på Hammarön. År 1645 donerade Kristina inte mindre än tjugofyra kronohemman och därtill två skattehemman till en av hennes gunstlingar översten Johan Crystosome Gordon, en skotsk yrkesofficer.¹⁴ Toverud ingick i donationen och hemmanet brukades alltså nu av frälsebönder.

Hemman	Ägare	Övrigt
1	Egil Hammar	2 3 1/2 N
2	Lofve Eriksson	2 3 1/2 N
3	Lindbergs	2 3 1/2 N
4	...	13 25 1/2 N
5	...	7 21 1/2 N

Donerat af drottningen Joh. Gordon vid sin förflyttning till London

Ett exempel på en jordebok från 1680. Näst längst ner finns Toverud. För varje gård anges olika avgifter i natura t ex humle eller hästar. I högerspalten ser man att gården låg under den donation som Kristina lät göra till majoren Gordon.

¹³ Man kan förstås först och främst titta närmare på alla med namnet Per i Hammarö i slutet av 1600-talet kanske t ex Per Jönsson i Thy. Ett annat inte så långsökt uppslag är kanske att forska kring den person på Hälltorp som kallas Anders Västgöte.

Toverud återgår till kronan

Genom Karl XI:s reduktion på 1680-talet återgick gårdarna till kronan. Allt detta visas av jordeböckerna, det register över gårdar som infördes av Gustav Vasa redan på 1540-talet. Visserligen finns stora luckor i dessa på grund av fukt och brandskador men för t ex åren 1693 och 1694 framgår att Toverud åter var ett kronohemman (om man ska vara noggrann fördes den långt fram under 1700-talet upp under rubriken ”Arv och eget” så som det hette efter Gustav Vasas indragning av gods och gårdar. Från och med reduktionen och fram till 1723 tas Toverud i jordeböckerna alltså upp som kronohemman¹⁵.

Enligt jordeboken står från början av 1690-talet Lars Börjesson, ensam eller tillsammans med annan bonde, som brukare för Toverud. För åren 1710-14 och 1721-22 saknas jordeböcker, för åren 1716-20 anges Lars Bryngilsson som brukare. Lars Börjesson kommer igen 1723 (vilket troligen är fel, se nedan vid mantalslängderna!) Man ska komma ihåg att detta var svåra tider med både krig och sjukdomar. Många gårdar låg öde. Toverud var tidvis ”förmedlat från 1/2 till 1/3 hemman” (krono). För åren 1724-29 har dock något nytt inträffat. Då står det Lars Andersson (1/2 skattehemman).

I jordeböckerna står ibland, men inte alltid, namnet på brukarna av hemmanet - det var ofta två bröder eller släktingar som brukade var sin del av det. Namnen på brukarna i dessa böcker är dock synnerligen otillförlitliga. Syftet var endast att fastställa brukningsenhetens skatt och det var jorden som var det intressanta, det som skulle bilda underlag för en effektiv skatteuppbörd. Personerna var egentligen ointressanta för de fogdar som upprättade böckerna. Namnen på brukarna förs därför ofta bara slentrianmässigt över från tidigare år och det kan ofta dröja flera år innan de rätta uppgifterna förs in. När uppgifterna i jordebok och mantalslängd – som var en ren skatt på person - går isär är därför den senare klart mest tillförlitlig. Med andra ord är det inte säkert att Lars Andersson tog över Toverud 1724. Det kan ha inträffat tidigare, vilket det också gjorde som vi ska se.

Enligt mantalslängderna brukade Lars Börjesson Toverud från ca 1691, till att börja med tillsammans med andra bönder (bla Nils Jonsson och Anders Jonsson). Från ca 1700 står han som ensam brukare med undantag av 1710-1711 då en Lars Bryngrelsson ersätter. Men Börjesson kommer igen 1712-1717¹⁶. 1718 står endast en Kjerstin Knutsdotter upptagen som skattskyldig (är det Börjessons änka?)¹⁷ Har Lars Börjesson blivit gammal eller utsliten? Därefter från 1719 står alltså som vi tidigare noterat Lars Andersson som brukare av gården. Han var alltså först kronarrendator och blev senast 1724 skattebonde på Toverud. Av mantalslängden framgår att han var gift. Innan vi nu går vidare måste vi göra en utvikning kring gården Hammar.

¹⁴ I det koncept (utkast) till donationsbrev som förvaras på riksarkivet i Stockholm räknas endast sju gårdar upp. Av jordeboken framgår emellertid att många fler, ja i stort sett hela Hammarön, kom att tillhöra Gordon. (Siffrorna 24 resp. 2 ovan i texten kommer från John Börjessons bok Hammarön och hammaröborna).

¹⁶ För 1716-17 saknas mantalslängder på riksarkivet men de finns på Uppsala landsarkiv. För 1716 antecknas där Börjesson med hustru, dotter och måg. För 1717 Börjesson med hustru och ”dotter Ingebor”.

¹⁷ En Kjerstin Knutsdotter finns därefter med på Larberg.

Hammars gård

Hammars gård var Hammarös största jordbruksfastighet. Den bestod av två hemman, norra och södra Hammar. Gården ingick i indelningsverket såsom boställe för en överstelöjtnant. Själva brukandet sköttes till största delen av bönder på Hammarön. Detta gällde framför allt i krigstid vilket det ju nu i högsta grad var.

Södra Hammars gård ligger vid Hammarö kyrka drygt fem kilometer från Toverud. Den brukades enligt mantalslängden för åren 1693-1697 av en Anders Jonsson (tillsammans med bland annat Nils Olofsson). Från 1698 tar Nils

Fogdar, kommissarier och häradsskrivare

Mantalslängderna liksom jordeböckerna var statens eller kronans sak att sköta. Direkt ansvariga för uppbörden av skatten var fogdarna.

Mantalslängderna upprättades av *mantalskommissarier* utsedda av landshövdingarna. Senare (från 1779) tog *häradsskrivare* över den uppgiften.

Jönsson över. Tillsammans med Anders Pärson brukar denne Nils gården i drygt fem år. Från 1707 (eller 1706) är en Anders Jonsson - om samme som ovan vet vi ännu ej - tillbaka tillsammans med Nils Jönsson¹⁸. De brukar gården tillsammans i några år men 1710 står det i mantalslängden bara "Anders Jonssons hustru och son" men inte Anders själv. Sonen bör för övrigt enligt strecket i mantalslängden redan 1708 vara född 1692 eller 1693.

Ibland – ja ganska ofta - kan hustrur en tid stå som brukare då mannen tagit värvning och blivit soldat. Det visas i så fall i mantalslängden genom ordet "soldathustru" i brukarkolumnen och "soldat" i marginalen. Hustrur kan också komma in i brukarkolumnen som "enkan ..." (med förnamn) om mannen dött. Men ingen sådan anteckning förekommer här. Kan Anders Jonsson möjligen ha blivit skattebefriad på grund av sjukdom eller någon skada som soldat tidigare?

Krigen som ju drabbade hundratusentals svenska bönder måste ha fört hem många som invalidiserade. Eller är Anders möjligen så pass gammal att han av den anledningen faller bort från mantalslängden som ju bara tar upp skattskyldiga? Vi vet bara säkert att han nu, som sagt, försvinner ur mantalslängden för Södra Hammar men att hans hustru och son finns kvar där.

För åren 1711-18 står en Lars Andersson med hustru upptagen som brukare av Södra Hammar (tillsammans med Nils Jönsson). Frågan är om det är samme Lars Andersson som tar över på Toverud 1719? Detta år försvinner nämligen den här nämnde Lars Andersson från Södra Hammar.

Låt oss sammanfatta:

- Södra Hammar brukas av Anders Jonsson fram till 1711
- Gårdsbruket där tas över 1711 av en Lars Andersson med hustru. De lämnar gården 1718.
- Från 1719 brukas Toverud av Lars Andersson och Catharina Persdotter.

Det ligger nära till hands att tro att Lars Andersson på Södra Hammar och Toverud är en och samma person och att Anders Jonsson är hans far. Men något bevis, så här långt, har vi inte.

Skatteköpet av Toverud

Det vi kan vara säkra på om Lars Anderssons far är att han hette Anders i förnamn, detta eftersom patronymikonprincipen praktiskt taget alltid gällde bland allmogen. Men bönder med namnet Anders fanns det gott om på Hammarön vid denna tid¹⁹. Det faktum att en Anders Jonsson precis föregår Lars Andersson på Södra Hammar gör ändå att intresset riktas mot dessa två. Det är ju det vanliga att söner tar över gårdarna efter fadern (även kronohemman - se appendix). Och vår Anders Jonsson på Hammar hade också som vi sett en son i lämplig ålder. Det mesta tyder på att far och son följer varandra som arrendatorer på denna gård alltmedan det stora nordiska kriget rasar.

Det finns dock ytterligare uppgifter. Skatteköpshandlingarna för Toverud finns bevarade på Riksarkivet. Av dem framgår att bonden Anders Jonsson i april 1719 deponerade en summa på 120 daler silvermynt för köp av gården Toverud. Köpet blev klart den 11 januari 1722²⁰. Anders utnyttjade således de förmånliga skatteköpsregler som gällde 1719-1723 (se appendix). Av någon anledning som vi inte känner till slutade Lars Börjesson på Toverud något eller några år innan Lars Andersson (och fadern Anders Jonsson) kom dit.

Allmoge = från början betecknade detta alla inom ett visst område. På 1700-talet syftade det dock på alla utom de grupper som åtnjöt privilegier av något slag (adel, präster och borgare i städerna). Allmogen är alltså landsbygds-befolkningen bestående av bönder samt de obesuttna i det så kallade landsbygds-proletariatet (drängar och pigor, backstugusittare, inhyreshjon, torpare och så småningom statare m.fl.)

¹⁸ Anders Jonssons efternamn stavas ibland Jönsson. Anders och Nils kan alltså mycket väl vara bröder även om jag ännu inte hittat något belägg för detta (ett indicium är dock att Anders son Lars Andersson senare tar över brukandet tillsammans med Nils Jönsson (se också nedan). Det hör också till saken att prästerna ibland blandade ihop personer och namn.

¹⁹ Bland annat en Anders på gården Engshult från ca 1706-1720 och dessutom med samma efternamn, Jonsson.

Att Lars Börjesson själv inte står i mantalslängden kan helt enkelt bero på att han inte längre var skattskyldig för mantalspengar (så som Anders Jonsson på Södra Hammar gjort redan 1710 medan hustrun och sonen stod kvar).

Anders lät därefter, den 24 juli 1724, dela upp sin egendom på sina barn. Det visar sig i häradsrättens protokoll att han har tre barn, förutom Lars Andersson också döttrarna Annika och Kjerstin. Därefter köper Lars ut systrarna.²²

Fadern levde så pass länge att han kom in i kyrkobokföringens dödbok för 1736. Där finner man att Anders Jonsson i Toverud avlidit på långfredagen detta år:

”Anno 1736 Om långfredagen Anders Jonsson i Tofwerudh af ... [ej läslig dödsorsak] 74 Åhr Månar 3 Wekor och några dagar”

Han var alltså född 1662. Efter sonen, Lars Anderssons död 1727 fick han tydligen som sextiofemårig bo kvar på gården som ”inhyst” eller på ”undantag” som det hette när föräldrar på ålderns höst fick bo kvar på barnens gårdar.

Frågan nu är om vi kan dra slutsatsen att det var Lars Andersson och Catharina som brukade Södra Hammar från 1711 och om Lars far Anders var den som brukade gården där före honom? Jag kan inte se någon annan bonde vid namn Lars A som passar in i det flyttmönster mellan gårdarna som redogjorts för ovan²³. Jag tror Lars Andersson och Catharina Persdotter gifte sig på Södra Hammar 1710 eller 1711 i samband med att Lars övertog brukandet av denna gård. Och det högst sannolika är att Lars tog över brukandet där från sin far Anders Jonsson som då försvann ur längden. Lars Andersson hade tagit ett kliv uppåt på den sociala rangskalan och blivit självägande skattebonde eller ’hemmansägare’. Och Anders Hammarén som antagligen föddes på denna gård hade ytterligare en anledning att ta sig detta efternamn.

Hammar, Hammarön och Hammarén

Att bondsonen Anders Larsson från Toverud (f. 1716) under sin prästutbildning i Uppsala i slutet av 1730-talet tog sig namnet Hammarén hade säkert att göra med att han kom från Hammarön. Men är detta hela svaret på frågan om varför han valde just det namnet? För att utreda detta och få lite perspektiv på det behöver vi, som jag ser det, titta lite närmare både på namnen Hammarö och Hammar.

²⁰ Skatteköpsregistret (Riksarkivet) med hänvisning till Skattebrevskoncept i Kammarkollegiets arkiv, kansliet, serie B VI a volym 7. Underlagshandlingar finns i Kammarkollegiets arkiv, första provinskontoret.

²¹ Domboken för 1719: Anders Jonsson köper Toverud. Men åbon Lars Börjesson kan inte ge något bud.

²² Karlstads häradsrätt 24/7 1724.

²³ På Ruud (alldeles i närheten av Toverud) fanns visserligen en Lars Andersson under åren 1706-19, alltså ett år för länge för att passa in som alternativ bonde på Toverud. Dessutom var denne Lars A gift sedan åtminstone 1706 vilket inte heller riktigt passar in om man ska tänka sig honom som Catharinas man (det skulle då dröjt väldigt länge innan de fick barn).

Hammars gård

Strax norr om Hammarö gamla kyrka ligger Hammars gård. Den har sedan medeltiden varit öns största jordbruksfastighet och var under de första kristna århundradena säte för en rad svensk-norska stormän, ofta av kungaslåkt. Dess betydelse framgår även av att den fått kungabesök vid ett par tillfällen under medeltiden. Till exempel utgick härifrån 1177 den landsflyktige norske kungasonen (hävdade han själv i alla fall; han skrev i egen sak) Sverres uppror som slutade med att han blev kung i Norge. Vid mitten av 1300-talet ägdes gården av en halvsystem till Magnus Eriksson som själv besökte gården 1347. Om allt detta finns att läsa bland annat i *Hammarö – en hembygdsbok* och *Hammarö och hammaröborna* av John Börjesson²⁴.

Från 1400-talets början kom gården liksom övriga gårdar på Hammarön i den då mäktiga medeltidskyrkans ägo. Fiskebönderna blev skattskyldiga till Skara domkapitel. Troligen gjorde Gustav Vasa slut på detta förhållande. Han lade i alla fall själv beslag på en rad av Hammarös gårdar däribland Hammar²⁵. Kyrkligt sett blev Hammarö annex under Tingvalla och ska då en tid ha lytt

under Tingvallas pastorer. När hertig Karl – Gustav Vasas yngste son - grundlade Karlstad 1584 inrättade han också Karlstad skola. År 1595 fick skolmästaren där Hammarö som prebende.²⁶ Prebendarien, skolmästaren eller rektorn, skulle också fungera som pastor för Hammarö. Hammaröborna fick alltså egen pastor och Hammar blev 1625 'prästbol' eller stomhemman för denna tjänst²⁷.

När drottning Kristina 1650 donerade större delen av Hammarö, inklusive Hammar, till överste Gordon flyttades prästbolet till Västra Tolerud i Grava socken. Hammarö fortsatte dock att vara prebende dvs försörjning åt pastorn/rektorn - från 1706 ändrades det till andre lektorn vid skolan²⁸ - ända fram till 1921 då prebendet avskaffades. Skolan var huvudsysslan för prebendepastorn men fram till mitten av 1600-talet skötte han även predikningarna själv. En viktig uppgift för pastorn var att leda sockenstämmorna på ön. Från 1600-talets mitt fick han, för predikningarna, hjälp av kaplaner sedermera benämnda adjunkter och komminister²⁹.

År 1645 donerade drottning Kristina praktiskt taget hela Hammarö till sin gunstling överste Gordon. I donationen ingick Hammar som nu alltså åter kom under adligt frälse. Gordon dog dock redan 1653 varefter Hammar togs över av andra militärer. På 1660-talet huserade en tid landshövding Erik Soop där och efter Karl XI:s reduktion blev gården 1691 boställe för en överstelöjtnant i Närke-Värmlands regemente³⁰. Senare, när gården byggdes om omkring 1830, 'degraderades' den till majorsboställe. När de höga officerarna var ute i kriget brukades gården – eller rättare sagt den ena delen därav dvs den södra - av vanliga hammaröbönder. Det är här vi får en anknytning till vår Anders Larsson Hammarén. Såväl hans far som farfar hörde nämligen till de bönder som "för skatt" brukade Södra Hammar under de år då officerarna var ute i kriget eller då dessa även i fredstid lät arrendera ut den ena delen av gården.

Hammar och Hammarön

Slår man upp ordet Hammarö i uppslagsboken, till exempel NE, finner man följande kortfattade kommentar beträffande ortnamnet: "Hammarö innehåller ledet Hammar i betydelsen klippta". Där sägs inget om gården eller platsen Hammar. Läser man däremot uppsatsen *Ortnamn i Hammarö socken* av den kände ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren får man till att börja med en fullständig redogörelse av både namnet Hammar och Hammarö. Hans slutsats blir att de båda "säkerligen fått namn av samma naturföreteelse, nämligen den grushöjd på Hammars mark, som nu kallas Domarelunden..."³¹. Han menar också att "Namnet Hammarö(n) inte kan vara sammansatt med gården Hammars namn. I så fall borde namnet ha lytt Hammarsö(n)".

²⁴ *Hammarö – en hembygdsbok* (1957) innehåller en rad uppsatser av kunniga författare inom många olika områden. John Börjessons *Hammarö och hammaröborna* gavs ut 1921. Börjesson var den siste prebendepastorn på ön. Han skriver utifrån - för oss - mycket omoderna värderingar men hans bok är mycket detaljerad och ger ovärderlig kunskap om gångna tider.

²⁵ De går i jordeboken under benämningen "arv och eget". Sammanlagt i hela Sverige ägde kungen personligen på detta sätt omkring 5000 gårdar.

²⁶ Inkomsterna från ett pastorat som är ett prebende kan gå till andra än pastorn t ex till lektorer eller professorer. I detta fall alltså till pastor och rektor (senare alltså andre lektorn).

²⁷ Ett tag, både före och efter reformationen, hade Hälltorp varit prästbol (Källa Börjesson s. 60).

²⁸ Sedan tidigare hade förste lektorn Grava som prebende. Hammarös pastor hade där fortfarande Västra Tolerud som prästbol. (Källa: Börjesson s. 76, 83 och 97.) Orsaken till förändringen var att rektorstjänsten nu cirkulerade är för år mellan lektorerna och prebendet måste vara mer stadigvarande.

²⁹ När komministertjänsten inrättades vid mitten av 1600-talet behövdes också en bostad för detta ämbete. Det blev Lindenäs. (Källa: Börjesson, s 59-60 och *Hammarö – en hembygdsbok* s 113-116).

³⁰ Om alla de kända karoliner och deras bedrifter som uppbar sin lön från detta boställe kan man läsa i Börjessons ovan nämnda bok.

Det senare kan jag förstå och dessutom tycks det mig som det naturliga att önamnet bör ha kommit före – kanske långt före – gårdsnamnet. Först ger fiskarna sitt namn åt ön och därefter byggs gårdar där. Men hur är det med Sahlgrens viktigaste slutsats, att båda namnen kommer av den grushöjd eller

sandås som finns här? Jag kan inte se att några egentliga argument förs fram för detta. När jag kontaktat lokal 'expertis' i form av en företrädare för hembygdsföreningen, Roy Olsson från Hammarö, blir jag än mer tveksam till Sahlgrens slutsats. Olsson tror mer på att namnet Hammarö syftar på "ön med klippor". Efter att ha besökt Hammarös sydligaste udde med fyren en blåsig dag kände jag mig benägen att instämma.

Likaså tänkte jag ett tag att sandåsen eller grusåsen vid Hammar som jag bara haft möjlighet att besöka på platsen och ej bese från sjön, inte ter sig särskilt imponerande. Kan den verkligen ha gett namn åt hela ön? Å andra sidan kanske den ger ett större intryck från sjösidan och kanske mer förr i tiden med en annan vattenlinje? Dessutom var den förstås större innan man använde den till grustäkt. Trots allt blev också platsen utvald som en central plats i forntiden där ting tycks ha hållits och där gravfältet låg. Man måste dock – om man ska fortsätta att analysera detta – sätta sig ordentligt in i både ortnamnsforskning och naturförhållanden långt tillbaka i tiden, vilket jag knappast har möjlighet att göra. Och inte heller är detta det egentliga ämnet för denna undersökning. Jag låter det därför vara osagt om det var "klippan" vid Hammars gård eller om det var andra klippor eller ytterligare något annat som fick ge namn åt ön.

Mitt intresse för namnfrågan tilltog åter igen när jag på en gammal karta från 1700-talet såg ordet *hammaren* stå skrivet över hela ön tillsammans med *Hammarön*. Vad är nu detta? Vad syftar denna hammare på? Kanske är det öns hammarliknande form man syftar på, något som redan Börjesson inledningsvis pekar på i sin bok? Kanske ville kartritaren bara ge den redan då kända hammarliknande formen på ön en vidare spridning. Lite förvånande är det att jag inte sett någon annan kommentar till ordet *hammaren* på denna karta.

Anders Larsson tar sig namnet Hammarén

Vi vet inte i vilken mån Anders Larsson intresserade sig för Hammars och Hammarös historia. Som präst trogen sin hemsocken var han säkert medveten om ämnet och själva valet av namn efter hembygden tyder på ett intresse för dess historia. Det kan i detta sammanhang nämnas att hans sväger, f.d. regementsfältskären Daniel Noreen, tydligen var intresserad av fornlämningarna på ön. Noreen var nämligen den förste som (1728) tydde inskriptionen på den märkliga runstenen vid Hovlanda några kilometer från Toverud och Hammar. Daniel Noreen var gift med Anna Cajsa Gyllenflycht, en äldre syster till Anders Larssons blivande hustru, Sara Beata³².

³¹ Att Hammar betyder sten, klippa eller grushöjd i namn från järnåldern råder det ingen tvekan om.

På denna höjd eller lund fanns fram till 1700-talet elva stenar resta kring en tolfte. Den relativt bevarade domarringen beskrevs av Emanuel S Ekman 1765 i boken *Wärmeland i sitt ämne och i sin upodling* (Upsala 1765). Senare har denna domarering till största delen förstörts dels av att åsen använts till grustäkt dels av att en backstuga uppfördes där 1822. Idag är området fridlyst men av domarringen finns bara tio stenar kvar, varav de flesta är kullfallna. Mellan Hammars gård och denna lund ligger ett av Värmlands vackraste höggravfält. Utgrävningar 2001 "antyder att området var befolkat redan under bronsåldern, kanske redan under stenåldern" (Källa: *Kulturbygd kring Hammarö kyrka* utg. av Hammarö hembygdsförening.)

Beträffande Anders Larssons anknytning till gården Hammar finns mer att säga (så länge Anders ej bytt namn kallar jag honom här på detta vis). Det har redan nämnts att hans far och farfar arrenderade gården i karolinernas frånvaro. Farfadern Anders Jonsson - tillsammans med bland andra Nils Jonsson, troligen en broder - brukade gården redan från tidigt 1690-tal till 1710, då brukandet övergick till Anders Jonssons son Lars Andersson. Denne i sin tur fortsatte arrendet på Hammar - eller rättare sagt Södra Hammar - tillsammans med Nils Jonsson till 1718. Allt detta framgår inte bara av mantalslängder utan också av det syneprotokoll av gården som gjordes 1724 i närvaro av häradshövdingen Johan Ekstedt, länsmannen Johan Carlquist och häradsskrivaren Nils Bränberg, samt av ombud för både landshövding och regementet³³. Vid denna husesyn var också Anders Jonsson och Nils Jonsson närvarande. Dock inte Lars Andersson som då var endast 18 år och förmodligen företrädde av sin far. Detta syneprotokoll är mycket utförligt såväl vad gäller fastställandet av ansvar för respektive boställsinnehavares – överstelöjtnanternas - betalning av husröta som i beskrivningen av gårdens olika byggnader och jordegendomar³⁴.

När Lars Andersson, troligen med hustru Catharina samt den då treårige sonen Anders Larsson flyttade till Toverud hade väl familjen inte så mycket att göra med Hammar men Anders Larsson växte upp i en miljö där Hammars gård, som låg praktiskt taget nästgårds, måste ha varit en av de fasta punkterna och om vilken han säkert fick höra en hel del av sin far och farfar. För övrigt fick Hammar nya arrendatorer från 1718. En av dem, Lars Olofsson från Enghults gård ska vi återkomma till. Redan nu kan det sägas att han också finns nämnd i husesynsprotokollet men här har Börjesson i sin bok läst fel och kallat honom Carl Olofsson, något som länge var förvillande för släktforskningen. Lars Olofsson kommer så småningom att ingå i den nära släktkretsen.

Av det hittills sagda har väl framgått att i Anders Larssons föreställningsvärld bör Hammar ha intagit en framträdande plats. Men det finns ytterligare intressanta omständigheter. Genom sin hustru, Sara Beata Gyllenflycht blev han också tämligen nära besläktad med en av de överstelöjtnanter som bebodde Hammar under sina sista år (1724-1727). Sara Beatas moster Lisa Linroth var nämligen gift med Johan de Fritzky, en gammal karolin. Anders Larsson hann nog träffa honom bland annat kanske på bröllopet för Erik Gyllenflychts dotter Anna Cajsa och Daniel Noreen. Under sina sista år var den gamle karolinen tydligen mer kyrklig än krigisk då han själv var kyrkoföreståndare (idag kyrkvård), en viktig syssla på den tiden med hög status. I sin egenskap av sådan ska han ha anmodat Elias Gyllenflycht att bli hans efterträdare. Elias Gyllenflycht som var bror till Anders Larssons blivande hustru, Sara Beata, blev också den som tog över som arrendator på Hammar efter Lars Olofssons tid där. Elias hade varit ute i kriget som artonårig. Det fanns alltså gott om militärer och högre ståndsfolk omkring Anders Larsson i hans uppväxt, de flesta med någon anknytning till Hammar.

Anders Larsson bör alltså på flera sätt ha präglats av gården Hammar med dess för honom blandade miljö av vanliga bönder och höga militärer samt annat högre ståndsfolk. Det kan också nämnas att den nye häradshövdingen, J.J. Ekstedt som efterträdde Eric Gyllenflycht som häradshövding (†1715) i Västersysslet var gift med dennes dotter Justina Gyllenflycht, en annan syster till Sara Beata. Hon var med andra ord svägerska till Anders Larsson Hammarén. Mest av allt måste dock Anders Larssons egen familjehistoria ha spelat en roll när han såg tillbaka på denna för honom så viktiga gård. Vi vet förstås inget om hans känslor inför denna miljö men typiskt är att när han reste från Hammarö för att pröva på något nytt var det första han gjorde att frivilligt välja den militära banan. Han blev volontär³⁵ vid Upplands regemente.

³² Börjesson skriver apropå detta att en tavla av dessa båda makar - som gifte sig 1718 - finns bevarad i Hammarö kyrka. Det skulle vara intressant att få se denna tavla, föreställande en syster till Anders Hammaréns maka Sara Beata.

³³ Ombud för landshövdingen Conrad Ribbing var major Johan Silwersverd och för regementet överstelöjtnanten Gustav Silwersverd. Häradshövdingen J.J. Ekstedt som efterträdde Eric Gyllenflycht († 1715) i Västersysslet var gift med Justina Gyllenflycht, en annan syster till Sara Beata och med andra ord svägerska till Anders Hammarén.

³⁴ Syneprotollet finns att läsa på Riksarkivet i Stockholm. Av detta framgår tydligt att Anders Jonsson brukade gården sammanhängande under ca 20 år. I mantalslängden saknas av okänd anledning hans namn för de första fyra av dessa år samt möjligen även för 1698-99. Som vi sett är det dock ett faktum att mantalslängder och jordeböcker ofta uppvisar stora brister.

³⁵ Frivillig tjänst som ska leda till officersbanan.

Anders tid vid regementet blev emellertid kort. Han valde efter bara något år istället att utbilda sig till präst i Uppsala. Enligt uppgift var det på initiativ av den dåvarande komministern i Hammarö, Magnus Halander. Det var i samband med prästutbildningen som han valde att kalla sig Hammarén. De första åren därefter kunde namnet i t ex kyrkoboken skrivas ömsom Hammarén ömsom Hammarin och ibland också Hamarén³⁶. Det är allmänt känt att Halander inte var någon stilist av rang. Det var lite så och så med prästernas intellektuella nivå på den tiden. Då Anders så småningom själv skrev under kyrkoprotokollen var det dock Hammarén som gällde.

Till slut lite kurios. På 1900-talet bodde ett tag familjen Pollak på Hammars udde. Under sin studietid på Dramatens elevskola åtföljde Greta Gustafsson sin studiekamrat Mimi Pollak hit. Anders Jonsson och hans son Lars Andersson var visserligen vana vid fint sällskap i form av höga officerare ur Närke-Värmlands regemente men de kunde nog aldrig tänka sig att en av världens mest berömda skådespelare skulle vandra omkring på denna gård. Frågan är om de ens hört talas om 'skådespelare'?

Det är nu på sin plats att ta upp lite om Hammarö och det stora nordiska kriget som rasade 1700–1721. En av de soldater som deltog i detta var den nämnde Lars Olofsson och det behövs därför en kort bakgrund om Närke-Värmlands tremänningsregemente.

Hammarösoldater i Närke-Värmlands tremänningsregemente

Den 26 april 1700 kom en kunglig befallning att sätta upp ett nytt tillfälligt regemente för Närke-Värmland. Rotarna i Värmland och Närke skulle gå samman tre och tre för att sätta upp en knekt. Tillsammans med utskrivna knektar från Bergslagen bildades på så sätt Närke- Värmlands tremänningsregemente. Landshövding Fromholt Jägerschiöld ansvarade för rekryteringen och gick snabbt till verket. I september kunde han överlämna det nyuppsatta regementet till dess första chef, Peter Bärnhelm. Det bestod av åtta kompanier med totalt 1200 man – manskap och officerare. Kompanierna var: först, som vanligt livkompaniet, därefter överstelöjtnantens och majorens kompani. Övriga fem benämndes inte - som brukligt var för de indelta regementena - efter den ort eller härad de kom ifrån utan efter kompanicheferna dvs kaptenerna som var Cremer, Lydinghielm, Ekman (senare degraderad och ersatt av von Mentzer), Frumerie och Kohlbek. Av manskapet – gemena knektar och korpraler - på 1023 man kom 314 från Värmland, därav sex från Hammarö socken (gårdens mantal inom parentes). Enligt rullan från september 1700 var soldaterna:

<i>Lars Olsson</i>	<i>Enghult (1/4)</i>
<i>Börje Bryngelsson</i>	<i>Torp (1/2)</i>
<i>Olof Andersson</i>	<i>Hallersrudh (1)</i>
<i>Börje Simonsson</i>	<i>Hälletorp (1)</i>
<i>Bryngel Nilsson</i>	<i>Stora Skagene (1/2)</i>
<i>Nills Olsson</i>	<i>Östanås (1/2) "lejer Påhl Olsson"</i> ³⁷

Efter att Bärnhelm blivit degraderad övergick befälet för regementet vintern 1701 till kommandanten på Nya Älvsborg, Nils Posse, som den 4 april höll generalmönstring i Örebro. Genom att Posses brevväxling och journal för 1701–1702 samt krigsrättshandlingar skrivna av honom bevarats kan man följa detta regemente tämligen väl vilket är tursamt då en av soldaterna, Lars Olsson från Enghult, är en viktig person för denna släktkrönika.

Lars Olssons civila efternamn var Olofsson. Han kom som synes från Enghults gård (i mantalslängden ofta kallad 'Enghult eller Swänshult'). Gården hade för bara några år sedan skattlagts till endast 1/8 mantal. Olsson var alltså vad man kan kalla en småjordbrukare. Han var 32 år gammal, gift och hade barn men lämnade nu dessa och gick ett ovisst öde till mötes. Gården fick skötas av hustrun och kanske det äldsta barnet. Säkert var en anledning till att han lät sig värvas att det var ganska fördelaktigt ekonomiskt. Kanske var han mer eller mindre tvungen att ta värving för att klara ekonomin. Det hade ju varit missväxt några år tidigare och flera barn fanns att försörja. När han tog värving fick han inte bara sin lega, han slapp ju också att bidra till den lega som han annars, som rotebonde, skulle få betala till den indelte soldaten i roten.

³⁶ Dock skrivs under 1700-talet ofta ett m med en krumelur ovan vilket står för två m.

³⁷ ULA, länsstyrelsen i Örebro län, landskontoret, G 1 ad:2

I Uppsala landsarkiv kan man finna en ny rulla från 1701 som visar ”soldaternas inestående rotepengar”. Rullan är underskriven av P Ekman och ger alltså den viktiga informationen att Lars Olsson hörde till denne kaptens kompani.³⁸

<i>Lars Olsson</i>	35 25 (<i>daler silvermynt</i>)
<i>Erich Olsson</i>	30 11 (<i>har alltså ersatt Börje Bryngelsson</i>)
<i>Olof Andersson</i>	33 15
<i>Börje Simonsson</i>	29 15
<i>Bryngel Nilsson</i>	32 31
<i>Påhl Olsson</i>	25 31 (<i>se ovan</i>)

Men det var säkert inte bara rent ekonomiska skäl som låg bakom Lars Olssons och hans kamraters beslut att gå ut i kriget. Förmodligen bidrog för honom - liksom för många andra unga män - en lockelse att röra på sig, kanske handlade det om äventyrslystnad helt enkelt. Det fanns gott om unga reslystna män då som nu. Vem vet om inte också andra mer privata skäl kan ha spelat in. Det är inte omöjligt att han siktade på att komma över någon annan – större – gård och räknade med bättre möjligheter om några år.

Det var från början sagt att detta tillfälliga regemente skulle stanna i Sverige och bevaka gränserna mot Danmark-Norge. När Lars Olsson tog värvning kan han ha sett det som en relativt ofarlig uppgift. Norrmännen brukade visserligen alltid ställa till problem vid gränsen då svensk-danska krig bröt ut men det brukade inte leda till några större slag eller slaktningar. Detta kan ha varit vad Lars Olsson sett framför sig. Nu blev det emellertid inte så som det var sagt. Redan våren 1701 fick regementet order att marschera mot Stockholm för vidare transport över Östersjön.

Situationen förändrades alltså. Lars Olsson fick ge sig iväg långt bort. Marschen gick först via Örebro och Västerås till huvudstaden. Vad han kände inför detta har vi ingen aning om. Han - liksom tusentals andra svenska knektar har inte lämnat efter sig mycket av tankar om hur de såg på krigarlivet. Vi vet inte mycket om vad som fick så många av dem att gå ut i kriget. Om det var mer eller mindre tvingande skäl eller om det trots allt fanns ett rätt stort inslag av frivillighet. Det hör till saken att kriget under de första åren tycks ha varit rätt populärt och att, som Peter Englund skriver, ’folk rymde från bergsverk och faktorier för att ta värvning’³⁹. Än så länge var ju också den svenska armén segerrik vilket kan ha invaggat soldaterna i en falsk känsla av trygghet. De visste inte att endast få av dem skulle komma att återvända hem med livet i behåll. Källorna visar att med tiden blev rymningarna vanligare vilket tyder på att missnöjet ökade men det blev trots allt inga massrymningar och för övrigt fångades rymningarna ofta in och återfördes till sitt regemente.

Den 28 april 1701 embarkede tremänningsregementet i Stockholm. Efter att ha fått invänta medvind i Sandhamn avseglade man den 13 maj och anlände till Reval (Tallinn) den 18 maj. Jag ska inte här följa regementets öden och äventyr i alla detaljer. Den intresserade hänvisas dels till Jonassons noggranna redovisning i boken *Närkingar i krig och fred* (som också innefattar värmlänningarna) dels till den journal som regementschefen Posse skrev för tiden 1701-1702.⁴⁰ I denna ges en dramatisk och livfull skildring av de strider regementet var med om i Livland. Av Posse finns också en brevväxling bevarad fram till hans avgång och hemresa 1705. Dessutom krigsrättshandlingar skrivna av honom. Eftersom händelserna är väl dokumenterade i dessa skrifter ska jag här endast kort redogöra för händelseutvecklingen.

³⁸ ULA: Generalers brev D II: d2. Vid en jämförelse med uppgifter från andra kompanier ser det ut som att de pengar soldaterna har att fordra inte är hela legan utan bara en resterande del därav. För t ex Cremers kompani finns högre summor – mellan 58 och 123 daler silvermynt - som ev. kan stå för soldaternas totala lega (?)

³⁹ Englund *Poltava*, sid 35.

⁴⁰ Journalen finns tryckt i *Karolinska krigares dagböcker X* (inte XI som anges i källförteckningen till Jonassons uppsats).

Från Reval fortsatte marschen söderut genom Estland och Svenska Livland. Efter huvudarméns övergång av Düna den 9 juli 1701 anslöt man sig till denna. Därefter fortsatte tremänningsregementet tillsammans med huvudarmén till staden Bauske i Kurland (del av det som varit Polska Livland). Huvudarmén gjorde här bara någon månads uppehåll och fortsatte sedan söderut för att jaga kung August. Tremänningsregementet stannade däremot kvar, förstärkt med 300 dragoner (beridna infanterister). De förlades i garnisonen Bauskenburg, en gammal lätt förfallen fästning som nu rustades upp. Här och i det närliggande, lite mindre Seleborg, tillbringade soldaterna under Posses befäl de närmaste åren. Då och då företogs också expeditioner ut på landsbygden för att driva in de kontributioner i form av förnödenheter som ålades befolkningen.

Regementschefen Posse beskriver detaljerat de problem som uppstod till följd av den litauiska adelns motstånd mot det svenska styret. Det 'rebelliska' motståndet som det kallades utvecklades till rena strider som tidvis hårt ansatte regementet. Bland annat gick 'rebellerna' under adelsmannen Oginskis ledning vid ett tillfälle in i staden Bauske med flera tusen man och hotade att inta fästningen. Detta avvärjdes dock och på det hela taget lyckades svenskarna hålla fienden stången. Motståndet och de gerillaliknande striderna ledde dock till att det blev svårt att driva in de kontributioner som svenskarna lagt på byarna runt omkring.

Ytterst få dödsoffer krävdes bland svenskarna i dessa strider. Ändå krympte regementet snabbt ihop men detta på grund av sjukdomar och epidemier. Det var ofta just i garnisoner som sjukdomar grasserade och i det här fallet var manfallet enormt. Jonasson redogör med hjälp av källmaterialet hur läget gradvis förvärrades. Redan under det första halvåret fram till september 1701 hade 127 man dött och 23 rymt. Av regementets totalt 1023 man var 532 sjuka. En månad senare uppgavs att endast 100 man var friska.

I ett dokument över avgången från mönstringen i Örebro i april 1701 till den 27 februari 1702 specificeras att totalt 521 man dött. Regementet hade halverats på knappt ett år. Ingen av hammarösoldaterna i kapten Ekmans kompani rapporteras ha dött. Namnen på de sjuka redovisas inte så hur våra soldater från Hammarö mådde vet vi inte.⁴¹

Det var en fläckfeber som slagit till och gjorde soldaterna diarrésjuka. Efter ett tag gav man soldaterna en 'tallknoppsdricka' som 'medicin' vilket gav förhoppningar om förbättring av sjukläget. Vad man inte förstod var att det helt enkelt handlade om att tillföra mer vätska. Ingen riktig förbättring uppnåddes. I maj 1702 hade 557 man dött, 147 var sjuka, 21 rymda (en del rymda återfördes, andra kan ha tillkommit) och 2 avrättade. Vid årsskiftet 1703/1704 återstod endast en tredjedel av regementet. Av de nästan 700 avgångna hade endast en stupat i strid och en blivit tillfångatagen av fienden. Till skillnad från de indelta stamregementena kom inga ersättare från rotarna hemma. Hösten 1704 fick regementet dock förstärkning av 200 man från Skåne. Sammanlagt uppgick regementet därmed till 600 man.

Garnisonen i Bauske upphör

Hotet från ryssarna ökade efterhand och det dröjde inte länge förrän dessa gick till offensiven vilket underlättades av att Karl XII ju satsade helhjärtat på att först besegra kung August nere i Polen. Våren 1703 intog ryssarna det svenska fästet Nyenskans vid floden Nevas mynning längst in i Finska viken. På denna plats grundlade tsar Peter Sankt Petersburg. Året därefter föll två andra viktiga svenska befästningar, Narva och Dorpat i Estland. Söder därom, i Kurland – där Bauske låg - bjöd dock en ny svensk armé under Adam Lewenhaupt starkt motstånd och tillfogade ryssarna allvarliga nederlag först vid Jacobstad 1704 och sedan vid Gemäuerthof

⁴¹ Nils Posses specifikation över döda och avgångna mellan 4/4 1701 och 27/2 1702. Källa: Örebro länsstyrelse, landskontoret G 1 ab:6 (fel angiven källa i Jonassons uppsats).

Fästningen Bauskenburg var bas för tremänningsregementet. Ruinerna är idag en turistattraktion.

1705, detta mot överlägset större ryska styrkor. Vid det laget hade garnisonen i Bauske uppgivits och det som var kvar av tremänningsregementet hade inordnats i Lewenhaupts armé som efter Gemäuerthof drog sig tillbaka till Riga. Posse hade åkt till Sverige 1705 och ersatts av Mattias Staël von Holstein som regementschef.

Det bör ha varit i den vevan som Lars Olsson återvände hem. I alla fall var det inte senare, för i mantalslängden för 1707 dyker han upp igen i Hammarö troligen som brukare av gården Södra Sätter. Eftersom mantalslängderna gjordes upp i november året innan så bör han ha återvänt under 1705 eller 1706. Hans militära bana avbröts alltså i rätt tid, han slapp gå med i det till slut ödesdigra fälttåget i Ryssland. Det är inte känt hur han lyckades komma ifrån sitt soldatliv. Det låter inte särskilt troligt att han kunnat få avsked utan vidare. En möjlighet är förstås att han fått någon skada som gjorde honom mer eller mindre oduglig eller olämplig som soldat men som ändå inte var värre än att han kunnat återuppta jordbruket efter hemkomsten. En annan, kanske mindre trolig, är att han blivit så sjuk att han skickades hem men det var nog tillfrisknande eller död som gällde för soldaterna. Det förmodligen mest sannolika är att han lyckades leja någon som sin ersättare, eventuellt kanske med hjälp av sina bröder som satt på gårdar hemma i Hammarö. Det faktum att han 1705 var 37 år gammal gjorde väl att det ur regementets synpunkt bara fanns fördelar i att han fixade fram en yngre ersättare om denne var fullgod fysiskt och på annat sätt. Regimentet behövde nämligen yngre folk, helst i 20-25 årsåldern. Hur som helst är Lars Olsson tillbaka i Hammarö 1706 eller kanske till och med året innan. Han var ute i kriget i ca fem år och säkert fick han vara med om många strapatser och umbäranden, säkert också många hemska upplevelser. Han hade dock turen att överleva och få komma hem innan de verkligt stora krigsmotgångarna kom och han skulle få leva ett långt liv.

Vad hände med tremänningsregementet?

Regementet, som under Staël von Holsteins ledning hade krympt ihop till en bataljons storlek, tycks en tid ha varit ena delen av överste Wilhelm Sinclairs regemente, ingående i Lewenhaupts armé. I en notis från detta regemente av den 11 april 1706 anges nämligen att nr 147 i Carlstad kompani Bryngel Nilsson hade rymt. Denne gamle tremänning kunde tydligen inte som sin kollega Lars Olofsson

komma ifrån soldatlivet på ett enklare sätt.

De kvarvarande tremänningarna från Närke-Värmlands regemente deltog i Lewenhaupts armé i striderna vid Ljesna 1708. Bataljonschefen von Holstein råkade i rysk krigsfångenskap där han dog 1720. När resterna av Lewenhaupts armé, däribland Närke-Värmlands tremänningar, förenade sig med huvudarmén i Poltava skiftades de ut på olika regementen. Närke-Värmlands tremänningar kom att ingå i livgardet. Därmed upphörde regementet som eget förband. Soldaterna gick sitt öde till mötes på fälten vid Poltava, antingen som stupade eller som krigsfångar.

Närke-Värmlands stamregemente vid Poltava

Inför Poltava fick stamregementet förstärkningar av spridda finska förband så att det åter kom upp i ordinarie styrka på 1200 man. Inför detta katastrofala slag var stamregementet uppdelat i två bataljoner. Den första av dessa ingick i den hjältemodiga men förvirrade strid som - ledd av generalmajor Roos - stötte sina pannor blodiga mot de ryska skansarna på fälten utanför staden Poltava den 28 juni 1709. Efter desperata strider och försök att undkomma tvingades Roos till slut kapitulera. Av de ursprungliga 2600 man som ingått i den av Roos ledda kolonnen på sex bataljoner återstod endast 400. En tredjedel av det svenska infanteriet hade till ingen nytta uttraderats. Roos 'stjärna gick ner i moll' som John Börjesson uttryckte det. Roos själv gick i rysk fångenskap. Han frigavs 1722 men dog på hemvägen i Åbo.

Även den 37-årige överstelöjtnanten Henrik Johan Rehbinder, chef för den första bataljonen ur Närke-Värmlands regemente, som var med i Roos strid, togs till fånga. Rehbinder, var indelningshavare på Hammar 1707–1709 då Södra Hammar brukades bl.a. av Anders Jonsson, Lars Anderssons far. Rehbinder återkom också 1722 men inte till Hammar. Hans hustru Anna Soop hade till en början brukat Norra Hammar men under hans fångenskap övergett honom och 1711 flytt utrikes med Fabian Hastferd, överstelöjtnant i det hemmavarande regementet.

Närke-Värmlands andra bataljon deltog i huvudstriden. Den fick ge vika för det massiva ryska överläget och flydde panikartat. Efter den fruktansvärda striden återstod endast 416 av regementets 1200 man. De fick samtliga gå i fångenskap.⁴² Dit hörde också överste Johan Cronman, regementets chef sedan 1706.

⁴² Internet: Hans Högman (www.hogman@algonet.se)

Vem var Catharina Persdotters andre svärfar?

Denne Lars Olofsson eller Olsson som han oftast kallas brukade i början av 1690-talet först ha brukat gården Östra Takene, då tillsammans med sin bror Börje Olofsson. Från 1693 står han i ML som brukare av Svenshults eller Enghults gård (eftersom mantalslängderna grundar sig på uppgifter från hösten året innan brukade han gården 1692). Från 1695 står han i ML tillsammans med sin hustru Ingebor (namnet kommer upp då hon är soldathustru från 1702–1705). Han bör då alltså ha gift sig med Ingebor 1694. Han förekommer vid några tillfällen i domboken under 1690-talet i samband med ett bråk 1693–94 med Ingrid Ersson som tydligen sitter på undantag och 1698 vid klander av ett testamente.⁴³

Under åren 1702–1706 finns Lars Olofsson inte med i ML på Enghults gård eftersom han våren 1701 fick bege sig i väg med sitt regemente. Under dessa år (1702–1705) står hustru Ingebor upptagen som soldathustru på Enghults gård. Däremot finns hon inte längre på denna gård i 1706 års ML (som alltså grundar sig på förhållandena hösten 1705).

Lars Olsson bör, som nämnts, ha återvänt 1705 eller 1706 till Hammarö och år 1707–1715 finns han åter upptagen i ML för Hammarö, nu på Södra Sätters gård. I mantalslängden (ML) står han under dessa åtta år som gift och både 1714 och 1715 finns en dotter noterad i kolumnen för döttrar (bör alltså ha fötts ca 1699). Frågan är om han återvänt till Ingebor eller om hon avlidit och att Lars då gift om sig med en ny kvinna?

Efter att ha gått igenom alla källor som finns om Lars Olsson och hans anhöriga är svaret på den frågan att han bör ha gift om sig senast omkring 1710 och förmodligen redan 1705/06 då Ingebor försvann ur ML. Efter att i fyra år ha slitit med att försörja sig och sina, troligen fyra barn, har hon förmodligen blivit sjuk och avlidit (det vanliga var, sägs det, att soldathustrur höll ut endast ett par år). Av de källor som styrker att Lars Olsson gifte om sig under denna tid kan nämnas:

Lars Olsson dog på gården Larberg den 15/5 1743, enligt dödboken ”75 år gamball” dvs han ska ha varit född 1668. I kyrkans kassabok den 5 maj 1745 nämns att ”Lars Olssons enckia i Tofwerud förärratt” 6 öre till kyrkan. Året därpå dör som nämnts ovan änkan Kjerstin i Tofwerud 80 år gammal (avsnittet ”Catharina Persdotter och hennes familj”). Att Lars O och Kjerstin J varit gifta är helt klart, men när gifte de sig? Så långt kan vi bara vara säkra på att det åtminstone bör ha ägt rum före 1735 då kyrkobokföringen kom i gång på Hammarö med vigsel-, födelse- och dödböcker. Någon vigsel mellan detta par syns inte i vigselboken.

➤ Av det testamente som inlämnades 1747 till rätten (”Catharina Persdotter och hennes familj”) framgår att Kjerstin Jonsdotter var mor till Johan (Jan) Larsson. Han levde till den 23 juli 1780 då han dog av slag 69 år gammal. Han var alltså född 1711. Vad talar för att fadern var Lars Olsson?

⁴³ Vid hösttinget 1694 för Karlstads häradsrätt avhandlas ett bråk mellan Lars Olofsson och Ingiel Ersdotter i Swänshult som där tydligen sitter på undantag. Det slutar visserligen med att Ingiel måste skilja sig från hemmanet men båda måste böta för sitt våld och Lars får dessutom betala 1 riksdaler för Ingels soo som rätten finner att han ska haft ihjäl. Enligt tingsprotokollet i mars 1698 klandrade Nils Jonsson i Djupesund, Nils Biörsson i Säter och Lars Olsson i Swänshult mot deras broder Lars Larsson för att denne hade testamenterat all sin lösa egendom till sin släkting Simon Ersson i Tye (efternamnen visar att de är halvbröder). Vid hösttinget avvisas kärandet och de klandrande blir åthutade av rätten för sin ”enfaldighet”, men slipper ”för denna gången” böter. I det senare protokollet anges andra namn för två av bröderna: Nils Jonsson (i Djupesund) kallas nu Nils Olsson och Lars Olsson (i Swänshult) kallas Nils Olsson. Rätt namn vid kontroll i mantalslängderna ska vara Nils Olsson (Olofsson) i Djupesund och Lars Olsson (Olofsson) i Swänshult och dessa två är alltså halvbröder medan de bör vara halvbröder till de övriga två.

Innan jag går vidare behöver Lars Olssons förehavanden efter 1715 utredas. Åren 1716–1718 saknas han i ML vilket beror på att han under dessa år brukade säteriet Hammar vilket framgår av ett husesynsprotokoll från juli 1724.⁴⁴ Han fortsätter bruka den del av säteriet som kallas Södra Hammar från 1719–28 och finns då med i ML dock utan streck för hustru (vilket möjligen skulle kunna bero på att hon slipper skatt på grund av sin ålder). Därefter brukar han en del av hemmanet Larberg där han finns till sin död 1743 (fortfarande utan streck för hustru). Det finns tre intressanta uppgifter om honom under denna tid som visar på relationen till dels Johan (Jan) Larsson, den förmodade sonen, dels till den förmodade hustrun, Kjerstin Jonsdotter:

a) År 1735 d 9 mars förekommer kyrkvärden Lars Olsson i kyrkans kassabok tillsammans med Johan Larsson. Att de samma dag ger pengar till kyrkan, är efter vad jag förstått, ett tydligt indicium på en nära relation dem emellan. Av boken framgår också att Jan Larsson betalar bårklädet för Kjerstin Jonsdotters begravning

b) Även sockenstämmans protokoll ger visst besked: Under perioden 1725–1728 brukas Södra Hammar av bönderna Lars Olsson och Nils Jönsson (ML). I sockenstämmans protokoll för 1725 står att läsa:

Bilades en oenighet, som varit, emellan hustru Karin och hustru Kirstin i Hammar och förelades 4 D Silfw 5 wite, för then som först vänskapen bryter. De lofwade och whartdera 12 /. S:mt til Kyrkian, och 4 /. S til the fattiga.⁴⁵

Här nämns alltså deras hustrur vid förnamn. Slutsats: Lars Olofssons hustru vid denna tid hette antingen Karin eller Kirstin. Efter letande i ML för Nils Jönssons fortsatta brukande framkommer att han 1730 går till Hallersrud där han avlider 1734 och några år därefter (1741) går hans hustru Karin bort (dödboken). Lars Olssons hustru heter alltså Kirstin (Kjerstin). Detta var en viktig pusselbit i mitt sökande efter hennes identitet men senare hittade jag alltså ovanstående källa i domboken (b) som ger även efternamnet. Detta citat bygger dock ytterligare under att Lars Olsson redan 1725 var gift med Kjerstin Jonsdotter.

➤ Ett längre citat ur domboken ger dock redan hösten 1729 klart besked om Lars Olssons (Olofssons) hustrus fullständiga namn:

”Samma dag ”Hade wähl Jonas Kiellin instämt Lars Jonssons [måste vara felskrivet, se nedan] hustru uti Larberg för några ähreröriga beskyllningar hon honom skohlat ålagdt af olofligit

⁴⁴ Källa: husesynsprotokoll i *Krigsarkivet*. Detta protokoll refereras i boken *Hammarön och hammaröborna* av John Börjesson (Karlstad 1921), s. 116. Förf. har dock där felaktigt skrivit Carl Olsson ist.f. Lars Olsson. Att Lars O inte står upptagen i ML 1716–18 beror, förmodar jag, på de särskilda skatteregler som gäller för överstelöjtnantsbostället Hammar. När han fortsätter brukandet på Södra Hammar 1719–1728 kommer han in i ML vilket kan bero på att det nu är under andra villkor (bostället Hammar bestod av två hela hemman och innehavarna kunde välja att själva bruka den ena gården med, antar jag, anställda bönder som slipper skatt; medan den andra delen brukades av arrenderande bönder ”för skatt”).

⁴⁵ Sockenstämmans protokoll 1725 (De Jubilate). Detta har också genom min försorg och avtal med Arkiv Digital lagts in där under Hammarö (på slutet av källorna för denna socken).

umgiänge modt dess [hennes] sohnehustru [dvs Catharina Persdotter som detta år gifte sig med Jan Larsson]; men war nu icke tilstådes utan hade befullmächtigat sieur Israel Gadd dess tahlan emot henne att uthföra, hwilken icke wiste att berätta huru ett slijkt tahl skohlat uthkommit, dock anhållandes att få anstånd i saken till nästa ting, då han till sin tahlans bestyrkande will instämma wittnen, dem han dock nu ej hade att angifwa: men alldenstund swaranden igienom sin man Lars Olofsson nekat sig weta af några beskyllningar som hon Kiellin skohlat ålagdt, utan skall Kiellin sielf uthgifwit tahl om sig att hafwa natten efter det sonehustrun war brud beblandat sig med henne på gålfwet, hwilket dock ska wara osanning; så påstår han att blifwa från kärandens tilltahl befrijad; för den skull finner rätten skiäligt att endtlediga Lars Olofssons i Larberg hustru ifrån hr Jonas Kiellins obewisliga tilltahl i detta måhlet, samt ehrkiännes bemälte Kiellin plichtig swarandens rättegångs kostnad med 2 marker smt [?]deras.⁴⁶

➤ ML 1727 (RA) får Lars Olsson på Södra Hammar skatta för en son och en dräng (samt två pigor). I ML (ULA dvs Uppsala Landsarkiv förtydligas: "Son Jan, dräng Olof, Pig. Kjerstin och Annika" (torde vara Lars döttrar).

Här får vi alltså besked om att Lars Olsson har en son vid namn Jan (i ML/ULA markeras tydligt att det är en son (vem drängen Olof är vet jag inte men eftersom Lars Olsson i senare längder brukar gården tillsammans med Olof är det väl inte en alltför långsökt gissning att denne är son till Kjerstin Jonsdotter i ett tidigare äktenskap)

Kanske skulle nu många tycka att saken är helt avgjord men fortfarande är det okänt när Lars O och Kjerstin J gifte sig och därmed inte hundraprocentigt säkert att Jan är deras gemensamma son. Men nu kommer vi till den avgörande källan:

➤ Förmyndarprotokoll 1738 för ett av Lars Olssons barn, korpralen Jonas Larsson Fiskman (enl. dödboken 38 år gammal och alltså född 1699).

Till förmyndare för avledne Corporalen Jonas Fiskmans omyndiga barn i Jonstorp förordnades faderbrodern Jan Larsson i Tofwerud, och fastermannen Anders Ersson i Larberg vilka böra laglikmätigt, de omyndigas rätt vid alla tillfällen i achttaga och försvara.⁴⁷

Anders Ersson är gift med Jonas syster Kjerstin Larsdotter (fasterman = faderns systers man). Av ML 1725 (ULA) framgår att Kjerstin är L.O:s dotter och i ML 1728 (ULA) omnämns Anders Ersson som L.O:s måg. Kjerstin föddes 1695 (dödboken), således av Lars Olsson och Ingebor. Jonas, f 1699 är bror till Kjerstin och de båda är alltså helsyskon. Jan Larsson omnämns som bror till Jonas men i och med att det för honom anges "i Tofwerud" framgår det att det rör sig om samme Jan Larsson som Kjerstin Jonsdotter "i Tofwerud" några år senare testamenterar sin egendom till. Jan Larsson är alltså halvbror till Jonas och Kjerstin och måste således ha en gemensam förälder dvs Lars Olsson. Jan Larssons far var alltså Lars Olsson, vilket därmed får anses bevisat! Därmed också att Lars Olsson gifte sig med Kjerstin Jonsdotter senast omkring 1710. Teoretiskt sett skulle Lars Olsson fram till dess kunnat ha varit gift med Ingebor men detta förefaller vara mycket osannolikt (han borde t ex då ha stått som ogift i ML något år innan dess. Man kan således nu konstatera att Kjerstin Jonsdotter och Lars Olofsson måste varit gifta, redan från omkring 1706. Såväl han som troligen Kjerstin J hade då som nämnts, på var sitt håll, varit gifta tidigare.

⁴⁶ Renoverade domböcker för Karlstads tingslag 1729 (EVIIAABC:52), s. 314.

⁴⁷ Karlstads häradsrätt A1a:7, 28 mars 1738. Av bouppteckning efter paret Fiskman i Jonstorp (4/1 1738) framgår att Jonas hustru hette Sigrid Pärsdotter. Den 10/5 1737 gjordes bouppteckning efter hennes avlidne fader 'dannemannen' Pär Olofsson i Nedre Tye. Pär hade en son, Börje, och ytterligare dotter, Ingrid, gift med Hemming Ohlsson. Änka efter Pär O var gudfruktiga hustru Karin Hansdotter.

Till allt detta kommer en rad andra uppgifter om faddrar vilka tillsammans ytterligare gör det helt klart att Lars Olofsson var far till Jan Larsson. Att Lars Olsson har både söner och döttrar visas av flera streck i mantalslängderna för dessa gårdar. Jag ska nu försöka konstruera en trolig barnaskara. I domboken kan vi dessutom läsa om några andra i Lars Olssons närhet:

Anders Ersson, d. 27/3 1748 ("wahr 50 år gamball", alltså f. 1697/98; som framgår av namnet var han son till någon vid namn Erik). Står som måg till Lars O (ULA 1728) dvs var gift med Kjerstin Larsdotter, en syster till Jan och Jonas (se ovan). Förutom dessa tre ingår troligen några andra personer i den hypotetiska barnaskaran (eftersom kyrkobokföringen finns bevarad från 1734 vet vi en hel del om åtminstone några av dessa).

Olof Larsson står som dräng till Lars Olsson 1725 och 1727 på Södra Hammar (som nämnts ovan betonas i ML 1727 att han är dräng medan Jan är sonen). 1729 skattar Olof tillsammans med Lars Olsson på Larberg och från 1730–1732 skattar Lars O tillsammans med änkan Ingebor som troligen är Olofs hustru. Min gissning är, som också ovan nämnts, att Olof Larsson kan ha varit son till Kjerstin Jonsdotter i tidigare äktenskap. Han kan ha varit gift med soldathustrun Ingebor i Västra Hovlanda, begravd 6/7 1740, 51 år 25 veckor gammal.

Vi har då i rätt tidsordning barnen:

Kjerstin Larsdotter f. 1695 (d. 17/8 1766 enligt dödboken "gl 71 åhr och 14 veckor, en dag mindre"). Står som dotter till Lars Olsson i ML 1725 och piga 1727. 1728 står hon tillsammans med fadern Lars Olsson men då som hustru till Anders Ersson i Larberg (se ovan). (ULA)

Jonas Larsson Fiskman f 1698/99 d. 1738. Denne Fiskman dog som nämnts 38 år gammal 9/10 1737 (av slag?).

Elin Larsdotter f. 1700 d. 4/11 1764. Gift med Jon Ersson i Västra Hovlanda, f. 1698 d. 1/5 1763 (af Diarrhe).

Annika Larsdotter I ML för 1719 (RA och ULA) upptagen som dotter till Lars O (i ULA med förkortning dr för dotter). Lars O finns ej med i ML 1716–1718 och någon dotter kan då alltså inte noteras. Däremot finns som nämnts en dotter för Lars O noterad med ett streck i ML 1714 (ULA) dvs född 1698. Det kan alltså vara Annika. Hon förekommer som brukare eller piga tillsammans med Lars Olofsson fram till 1728.

Jan Larsson i Toverud f. 1711 d. 1781. I mantalslängden för 1727 upptagen som son till Lars O. Jan Larsson var enligt testamente son till Kjerstin Jonsdotter.

Ingrid Larsdotter f. 1713 d. 17/9 1763 på Östra Takene (av rödsot). Ingrid (från Jonstorp) gifte sig 14/11 1736 med Anders Jonsson från Östra Takene.

Lars Larsson f. 1715 d. 12/5 1774 på Bråten (av rödfeber) 58 år, 8 månader och två veckor gammal. Nämndeman och kyrkvård. Drängen Lars Larsson från Jonstorp gifte sig 5/11 1739 med pigan Ingrid Svendsdotter från Hult (Ingrid d. 12/5 1774). Kallades Lasse i Jonstorp. Bodde senare på Gråberg (se husförhörslängd).

Vad beträffar *Kjerstin Larsdotter* (igen!) f. 1720 hör hon på något sätt till familjesammanhanget men född för sent för att vara dotter till Kjerstin Jonsdotter. Skulle hon vara dotter till Lars Olofsson måste han ha varit gift ytterligare en gång (mellan Ingebor och Kjerstin) vilket inte finns några indicier i övrigt för. Jag lutar därför åt att hon är släkt på något annat sätt. Hon var gift första gången i Jonstorp (23/11 1740) med Peter Nilsson (1718–54), andra gången med Peter Petterson (f. 1729). Med båda makarna brukade hon en del av Klöverud.

Går man igenom födelseboken för Hammarö med uppgifter om faddrar vid dopet ser man att gång efter gång förekommer åtminstone sju av dessa personer, tillsammans med makar, svågrar och svägerskor (undantaget Olof som inte är ordentligt utforskad ännu). Man måste nog själv läsa detta för att förstå hur sammanknutna dessa personer måste ha varit av släktband. Några exempel ska ges här.

Förteckning över faddrar. De förmodade syskonens namn understrukna. Det var fler faddrar än vad som finns angivet här. Jag har bara tagit med de som hör till släktkretsen. Men poängen är att denna släktkrets återkommer vid dop i just dessa familjer. Obs! fram till omkring 1750 angavs faderns plus faddrarnas namn men inte moderns (!) Detta visar kanske mer än något hur patriarkaliskt samhället var.⁴⁸

Anders Erssons (och Kjerstin Larsdotters) barn Kjerstin 16/11 1735: korpralen Jonas Fiskman, Johan Larsson uti Tofwerud, hustru Elin i Hovlanda (syster till Kjerstin?) m.fl.

Jonas Fiskmans och Sigrid Pärsdotters barn Hans dec 1736: hustru Catarina i Tofwerud, hustru Kjerstin i Larberg (syster antingen biologiskt eller genom att Jonas var styvson till Lars O).

Jon Erssons (och Elin Larsdotters) barn Kierstin 5/10 1740: Anders Ersson i Larberg (Elins svåger troligen), Anders Jonsson i Östra Takene (Elins svåger troligen), hustru Kjerstin i Larberg (syster?), hustru Annika i Östra Hovlanda, (syster?)

Annika Larsdotter och make? Ev. kan vara den här nyss nämnda system. Kan ha varit soldathustru.

Jan Larssons och Catharinas barn föddes före kyrkobokföringen. Jan Larsson och Catharina förekommer som faddrar vid en rad tillfällen för Jans syskonbarn.

Anders Jonssons (och Ingrid Larsdotters) barn Kierstin 14/11 1736: Johan Larsson i Tofwerud, Jon Ersson i Västra Hovlanda (Ingrids svåger?). Vid barnet Ingridis dop 28/3 1746: Johan Larsson i Tofwerud, Larsson i Jonstorp (Ingridis bror?) och hustru Kjerstin Larsdotter (f 1720 förmodligen) i Jonstorp (syster?).

Lars Larssons (och Ingrid Svendsdotters) barn Margeta 4/8 1745: Johan Larsson i Tofwerud, Petter Nillson i Jonstorp (svåger?), hustru Catharina Persdotter i Tofwerud, Elin Larsdotter i Hovlanda (syster?),

Petter Nilssons (och Kjerstin Larsdotters f 1720) barn Nills 22/12 1741: John Ersson i Västra Hovlanda (svåger?), hustru Catharina i Tofwerud, hustru Ingrid i Jonstorp (syster?). Och vid nästa barns, Anders, dop 27/11 1743: John Ersson i Västra Hovlanda (svåger?), Lars Larsson i Jonstorp (bror?), Anders Jonssons i Östra Takene (svåger?), drängen Erich Larsson i Tofwerud (Catharina Persdotters son med Lars Andersson), hustru Catharina Pärsdotter i Tofwerud, hustru Ingrid i Jonstorp (syster?) m fl som vanligt. För att se ett typiskt släktsamband tar vi även med den tredje sonen, Lars, dop 10/11 1745: John Ersson i Västra Hovlanda (svåger?), Anders Jonsson i Östra Takene (svåger?), Lars Larsson i Jonstorp (bror?), Vålborna Jungfru Sara Beata Gyllenflycht på Gunnarskär, hustru Elihn Larsdotter i Hovlanda (syster?), m fl som vanligt. När ytterligare barn kommer för Petter och Kjerstin 1746 och 1750 är det återigen samma släktkrets som ingår.

Listan kan göras ännu längre. Jag har här alltså utelämnat de namn som jag inte känner till men förmodar att det mest rör sig om Larssönernas/Larsdöttrarnas makars svågrar, svägerskor eller kanske föräldrar. Vad jag vill visa är som sagt att samma krets av personer återkommer vid alla dessa förmodade syskons dop. När däremot t ex Anders och Lars Hammaréns barn döps är det i huvudsak en annan krets av faddrar som gäller. Fadderskapet var uppenbarligen i första hand något för den allra närmaste släkten.

⁴⁸ Man skriver t ex Jon Erssons barn och inte Elin Larsdotters! Alltså mannens roll framhävs och hustruns, barnafödelskans, namn finns inte ens med i födelse- och dopboken. Detta ändras först omkring 1750 då båda föräldrarnas namn anges.

Jag tycker denna undersökning klart visar att det rör sig om en stor syskonskara. Nästa fråga är om och hur det går att knyta vår Lars Olofsson som far till alla dessa. Det kan nämnas att det på Bärsta fanns brukare med namnet Lars Olsson från 1707 till åtminstone 1715. För denne Lars O saknas dock helt streck för barn under denna tid vilket ju borde finnas. För Lars O på Södra Sätter finns däremot sådana streck för döttrar både 1714 och 1715.

Från 1719 då Lars Andersson lämnar Södra Hammar tar alltså Lars Olofsson, som väl hans riktiga namn är, över där. Till slut 1728 bosätter han sig på Larberg där han som nämnts dör i maj 1743. Frågan är nu också om han själv ingår i denna krets av faddrar? Trots att han börjar bli gammal så förekommer han några gånger i dopboken t ex:

20/1 1734 för en Hans Nillsons barn Sven. Vem Hans Nillson är återstår att ta reda på (kan vara son till brodern Nils Olofsson i Djupsund). Lars Olsson från Larberg är här fadder tillsammans med Jonas Fiskman, Anders Ersson och Catharina i Tofwerud.

1 Jan 1738 för Hans Nillsons barn Maja. Lars Olsson tillsammans med Johan Larsson och Catharina i Tofwerud, Anders Ersson i Larberg.

Lars Olsson är alltså ganska väl knuten till Jonas Fiskman, Jan Larsson och Kjerstin Larsdotter (genom mågen Ersson) samt genom utredningen av faddrarna även till de övriga syskonen. Vid det här laget börjar L.O. bli gammal och har kanske mindre ork och krav på att hänga med på dop. Han dog som nämnts på Larberg 15 maj 1743.

På grund av noteringar i ML 1714 och 1719 (se ovan) bör Annika Larsdotter dock också vara dotter till Lars Olofsson. Om Lars O gifte sig med Kjerstin Jonsdotter redan 1705–1706, skulle dock, förutom Jan även Ingrid Larsdotter och Lars Larsson kunna vara barn till Lars O och Kjerstin Jonsdotter. Elin Larsdotter bör ha varit Lars Olsson och Ingebors dotter.